

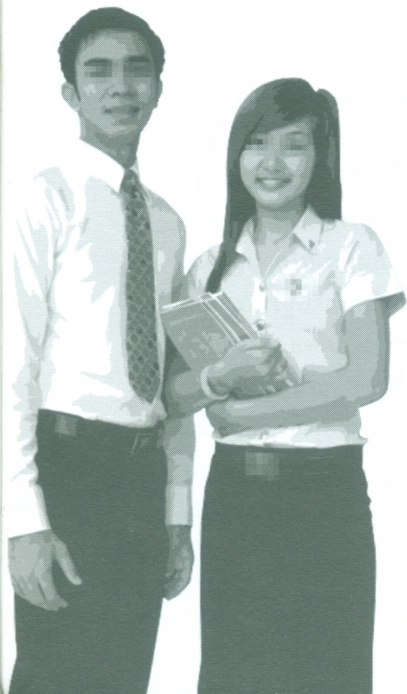

สัญศาสตร์ (Semiology):

อำนาจและศาสตร์ของสัญญาณในภาษาทางสังคมและภาษาวัยรุ่น

รังสรรค์ จันดี
รองศาสตราจารย์, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

25366๐

ภาษาไม่ได้มีบทบาทเป็นเพียงเครื่องมือที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสารกันอย่างธรรมดาๆ หรือเพื่อใช้ในการอธิบายเรื่องราวความจริงต่างๆ เท่านั้น แต่ภาษายังมีบทบาทเป็นตัวกำหนดเรื่องราวพร้อมปฏิบัติการทางสังคมอย่างเป็นจริง ให้เกิดเป็นการรับรู้ของคนขึ้นด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ภาษาถูกสร้างขึ้นเพื่อกำหนดความเป็นจริงตามความต้องการของผู้สร้างภาษานั้นขึ้นมา

ภาษา ประกอบขึ้นจากทั้งส่วนที่เป็นเสียงหรือคำพูดหรือภาษาเขียน เรียกว่า “วจนภาษา” กับส่วนที่ไม่เป็นคำพูดหรือภาษาเขียนที่เรียกว่า “อวจนภาษา” ในส่วนของอวจนภาษานั้น นักวิเคราะห์แนวโพสต์โมเดิร์น (Post Modernism) เรียกโดยรวมว่าเป็น “ระบบภาษา” (Ferdinand de Saussure, 1981, 1983 อ้างใน ธีรยุทธ บุญมี, 2551)

“ระบบภาษา” มีองค์ประกอบตามลักษณะของไวยากรณ์ที่ไม่ต่างไปจากโครงสร้างทางสังคมวิทยา เรียกโครงสร้างของระบบภาษานั้นว่า “สัญญาณ” หรือ “สัญศาสตร์” (Semiology) อันหมายถึงศาสตร์แห่งเครื่องหมาย (Sign) ที่มนุษย์ใช้เป็นเครื่องมือในการสื่อสารอีกประเภทหนึ่ง เช่น การนำเสนอภาพในป้ายต่างๆ ทั้งป้ายโฆษณา ป้ายจราจร ฯลฯ สัญญาณไฟ การนำเสนอรูปแบบของศิลปะแขนงต่างๆ การเลือกรับประทานอาหาร การแต่งกายและเครื่องประดับ ฯลฯ อันมีความหมายที่เกินความมากกว่าตัวเนื้อหาที่สัมผัสได้โดยผัสสะ (senses) โดยตรง แต่ยังเกิดการระลึกถึงสิ่งอื่นขึ้นในจิตใจเราด้วย เรียกว่า “สัญญาณ” เหล่านี้ สามารถใช้เป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงฐานะ เกียรติยศ และศักดิ์ศรีที่กำหนดกันขึ้นในสังคมนั้นๆ (ในเชิงจิตวิทยา) ด้วย

นักภาษาศาสตร์ที่เสนอแนวคิดดังกล่าว ชื่อว่า Ferdinand de Saussure (1857-1912) ซึ่งได้พัฒนามาจากแนวคิดของกลุ่มนักภาษาศาสตร์สังคมนิยมอย่างเช่น เดส์การ์ตส์ (Descartes) ที่เสนอว่าโลกประกอบด้วยส่วนที่เป็นวัตถุที่ดำรงอยู่ในเวลาและสถานที่ที่แน่นอนหนึ่ง กับส่วนที่เป็นความคิด หรือ “ปัญหาเหตุผล” (ตรรกะ) ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเวลาและสถานที่ แต่มีหน้าที่กำกับ หยั่งถึงและเข้าใจโลกธรรมชาติที่แท้จริง

โซซูร์ เสนอว่า สัญญะนั้นแบ่งออกเป็นสองส่วน ได้แก่

1) ส่วนที่เป็น “ตัวหมาย” หรือ “รูปสัญลักษณ์” (Signifier) หมายถึงการกำหนดรูปร่างและเสียงอันเกิดจากผัสสะโดยอายตนะทั้ง 6 อันเป็นวัตถุที่มองเห็นและสัมผัสได้ และมีผลในทางจิตวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่ง (Psychological entity) ในทางภาษามักจะหมายถึงหน่วยของเสียง (Phoneme) หรือภาพจริงๆ แต่ “ตัวหมาย” ในความหมายนี้ ไม่ใช่เป็นหน่วยของเสียงจริงๆ แต่เป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็น “รอยประทับ” (Psychological imprint) ทั้งของเสียง และภาพ หรือความรู้สึกอันเกิดจากผัสสะอื่นๆ (เช่น ในกรณีของคนที่เป็นหนวกใบไม้แต่กำเนิด) แล้วมาประทับอยู่ในใจของเรา หรือเป็นความประทับในใจซึ่งกระทำต่อผัสสะของเรา

2) ส่วนที่เป็น “ความคิดที่ถูกหมาย” หรือ ความหมายสัญลักษณ์ (Signified) ซึ่งก็คือความหมาย คำนิยามหรือความคิดรวบยอด (concept) ที่เกิดขึ้นในใจหรือในความคิดของผู้รับสาร กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความคิดที่เกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับตัวหมายนั้น กล่าวคือทันทีที่เราเห็นวัตถุ เราก็คงจะเกิดความคิดที่มีต่อวัตถุนั้นทันที

หลักการดังกล่าว พัฒนามาจากแนวคิดที่ว่า มนุษย์ใช้ปัญหาและเหตุผลเป็น “เครื่องมือสากล” ที่จะสามารถนำมาใช้ได้ ในทุกสถานการณ์ ส่วนภาษาเป็นเพียงส่วนประกอบหรือ “กาฝาก” ที่อาศัยความจริงแท้ (อันเกิดจากการค้นพบของปัญหา) อยู่เท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภาษานั้นไม่อาจใช้แทนข้อเท็จจริงอย่างสมบูรณ์ได้ ภาษามีข้อจำกัดที่จะหยั่งถึง “ความจริงแท้” ได้ จึงมีลักษณะที่เลื่อนไหล ไม่มีความแน่นอน มนุษย์ถูกภาษามาเป็นนายของความคิด เป็นตัวกำหนดความคิด เท่านั้น

แนวคิดดังกล่าวถือว่า สิ่งที่ครอบงำมนุษย์อยู่ก็คือ โลกของรูปลักษณะของ “สัญลักษณ์” สัญลักษณ์มองทุกสิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งก็คือสิ่งที่เรียกว่า “ตัวหมาย” (Signifier) ซึ่งมีอยู่มากมายทั่วไปและผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตลอด และมีลักษณะเป็นนามธรรมในเชิงจิตวิทยา แต่มนุษย์กลับไปหลงยึดว่านั่นคือสิ่งจริงแท้ ตัวอย่างเช่น เราสามารถมองวัตถุต่างๆ ในชีวิตประจำวันที่มีมนุษย์ใช้ เป็นเสมือนหนึ่งรูปประโยคที่มีมนุษย์เรียงร้อยขึ้นมาพูด เพื่อสื่อความหมายบางอย่าง เช่น การรับประทานอาหาร การแต่งกาย การเลือกใช้เฟอร์นิเจอร์หรือของกินของใช้ต่างๆ การแต่งกายที่แตกต่างกันไปของแต่ละคนหรือในแต่ละกาลและเทศะที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งมักจะเป็นสไตล์เฉพาะตัวของแต่ละคน สิ่งเหล่านี้ถูกกำหนดด้วยลักษณะของโครงสร้างทาง “ไวยากรณ์” คล้ายกับไวยากรณ์ในภาษาพูด ไวยากรณ์ของสัญลักษณ์ จึงมีหน้าที่ หรือดำรงอยู่ในสังคมของมนุษย์อย่างมีความหมาย และเป็นไวยากรณ์ที่ไม่ตายตัว แต่เลื่อนไหลไปตามบริบทของสังคมนั้นๆ อยู่เสมอ

การเมืองไทย : สัญญาแห่งอำนาจของสี่ ระหว่างเหลืองกับแดง

การเมืองไทย หลังยุค พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร อดีต นายกรัฐมนตรีของไทย ได้กลายเป็นยุคของความสับสนและปั่นป่วนเป็นอย่างยิ่ง วาทกรรมใหม่ๆ ทางสังคมจำนวนมาก ถูกผลิตขึ้นมาผ่านภาษา เช่นคำว่า ระบอบทักษิณ นอมินี อารยะชัดขึ้น ตุลาการภิวัตน์ การเมืองแบบใหม่ เป็นต้น

อำนาจของภาษาและวาทกรรมดังกล่าว ได้ทำให้เกิด ปฏิกริยาทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนและรุนแรงยิ่งขึ้น คนในสังคมไทยแบ่งขั้วออกเป็นสองฝักสองฝ่ายอย่างเห็นได้ชัด มิใช่ที่จะมีการเรียกร้องถึงความสมานฉันท์และความสามัคคี ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยสมการขององค์พระประมุขแห่งชาติ ความขัดแย้งนั้นก็ไม่อาจแก้ไขได้ในระดับลึก มีการยึดทำเนียบรัฐบาล ไปจนถึง การขัดขืนด้านอื่นๆ ที่กฎหมายและกลไกอำนาจรัฐก็ไม่อาจกระทำการใดๆ ได้

วาทกรรมทางการเมืองหลังยุคทักษิณ คือชุดความคิดของชนชั้นกลางที่ด้านหนึ่งทนไม่ได้กับระบอบอำนาจที่มาจากกระบวนการทางกฎหมายที่ถูกต้อง แต่ดูเหมือนว่าจะถูกผูกขาดไว้ อย่างค่อนข้างมั่นคง บนความพิกลพิการของระบบ ที่ถูกแทรกแซง ดัดแปลง และแก้ไข เพื่อผลประโยชน์ของตัวเองและกลุ่มพวกพ้อง และอีกด้านหนึ่งก็มีความพยายามยกระดับชุกวาทกรรมทางการเมือง เพื่อมุ่งเข้าสู่ระบอบการเมืองใหม่อีกระบบหนึ่ง ที่จะพยายามขจัดกระบวนการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองที่พิกลพิการเหล่านั้น แต่ก็ไม่อาจเป็นไปได้โดยราบรื่นเช่นเดียวกัน เพราะการเมืองของฝ่ายอำนาจเก่าก็พยายามสร้างวาทกรรมขึ้นมาต่อต้าน หรือพยายามจะบอกหรือผลิตซ้ำวาทกรรมเก่าผ่านคำว่า “ความจริงวันนี้” ให้กลายเป็นกระแสสังคมผ่านภาษาต่างๆ ที่ถูกผลิตขึ้นมาต่อสู้กัน เช่นคำว่า “มาจากการเลือกตั้ง” หรือ “โดยชอบด้วยกฎหมาย” หรือ “อำนาจที่มองไม่เห็น” เหล่านี้เป็นต้น

สี่ คือระบบภาษาชนิดหนึ่ง ที่สามารถแสดงสัญลักษณ์ในเชิงอำนาจทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเมืองไทยยุคหลังทักษิณ แบ่งอำนาจออกเป็น 2 ฝ่ายอย่างค่อนข้างเห็นได้ชัดเจน ฝ่ายหนึ่งใช้สีเหลือง เป็นตัวแทน อันหมายถึงสีของอำนาจเก่า อำนาจแห่งความจงรักภักดี ความหวงแหนในแผ่นดินถิ่นเกิด ความไม่มีการฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือคอร์รัปชัน ฯลฯ

สีเหลือง เป็นสีที่อยู่ในโทนสีเย็น เป็น “สัญลักษณ์” ของความนอบน้อม อ่อนหวาน กตัญญูรู้คุณ และถูกอธิบายให้มีความหมายในเชิง “สมานฉันท์”

ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งคือฝ่ายสีแดง อันเป็นตัวแทนของอำนาจทุนใหม่ ที่มีความหมายแสดงถึงความเป็นประชาธิปไตยแบบใหม่ ภายใต้ระบบทุนนิยมเสรี ที่มีประชาชนเป็นพื้นฐาน

สีแดง เป็นสีที่อยู่ในโทนสีร้อน เป็น “สัญลักษณ์” ของความเด็ดเดี่ยว เข้มแข็ง กล้าหาญ แดกหักและรุนแรง มีสัญลักษณ์ของเลือดเนื้อ และการต่อสู้ ที่ยืนอยู่บนฐานของความเป็นธรรมตามกติกาสากลทางสังคมของระบอบประชาธิปไตย การขับเคี่ยวกันอย่างค่อนข้างเปิดเผยระหว่างสองสัญลักษณ์ดังกล่าว ไม่มีความสำคัญของความ “สมานฉันท์” ตามที่เรียกร้องกันแต่เพียงคำพูดอีกต่อไป

อำนาจของสี เป็นสัญญาณทางระบบภาษาที่สัมผัสได้ง่าย ปรากฏการณ์ทางสังคมไทยยุคหลังทักษิณดังกล่าว จึงเป็นข้อ พิสูจน์ได้อย่างดีถึง ระบบอำนาจของสัญญาณ ที่สามารถกำหนดภาพ ระบุธรรม และแนวคิดเชิงนามธรรม ต่ออำนาจทางการเมืองทั้งสอง ขั้วได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง

เสียงเพี้ยนในเพลงวัยรุ่น : สัญญาณจากวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์

เพลงของวัยรุ่นไทยปัจจุบัน แสดงออกซึ่งสัญญาณจาก วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น

เสียง จ t₆ เช่นในคำว่า ใจ เพี้ยนไปเป็นเสียงกึ่ง จ กึ่ง ช t₆^h แบบภาษาอังกฤษ

เสียง ฐ,ท*,ฒ,ถ,ท,ธ /t^h/ เช่นในคำว่า เธอ เพี้ยนไปเป็น เสียงกักเสียดแทรก /td/ แบบภาษาอังกฤษ

การทำให้เสียงสระ พยัญชนะ หรือวรรณยุกต์บางเสียง เหล่านี้เพี้ยนไป เป็นตัวสัญญาณที่บ่งบอกถึงตัวตนของวัยรุ่นได้ อย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่

1) แสดงถึงความเป็นตัวตน ลักษณะเด่น ลักษณะเฉพาะ หรือ ความเป็น “อัตลักษณ์” ที่มีอยู่แต่ในหมู่วัยรุ่น (อย่างพวกฉัน) เท่านั้น ที่ไม่ซ้ำแบบใคร หรือแสดงถึงความคิดริเริ่มใหม่ๆ ที่ตั้งงาม ของวัยรุ่น ความ “ไม่ซ้ำแบบใคร” นี้ นำมาซึ่งความภาคภูมิใจที่ วัยรุ่นสามารถแยกตัวเองออกจาก “คนอื่น” ได้ นี่คือคุณสมบัติอัน สำคัญของระบบสัญญาณในสัญญาณศาสตร์ อันเป็นเรื่องของ “อำนาจ” ภายในอย่างหนึ่ง ที่คนในสังคมต้องการสื่อสารถึงกัน หรือสื่อออกไป ให้ความเป็นคนอื่นได้รับรู้

2) แสดงถึงระดับชั้นทางสังคมของตัววัยรุ่น ที่พยายามจะ สื่อความหมายออกไปว่า นี่คือนิสัยของคนอีกชั้นหนึ่ง ที่มีความแตกต่างไปจากคนชั้นธรรมดาสามัญ ตรงที่มีการออกเสียง สำเนียง หรือจังหวะ ในการพูดแตกต่างออกไป เช่น อาจพูดแบบ ติดตะกุกตะกัก พูดแบบซ้ำเนิบนาบ พูดเสียงค่อย หรือพูดให้เสียง สระและพยัญชนะบางตัวเพี้ยนออกไปดังกล่าว

3) แสดงถึงความใกล้ชิด หรือคุ้นเคยกับอารยธรรมตะวันตก ที่สูงกว่าอารยธรรมแบบไทยๆ เช่น เป็นเด็กที่จบมาจากเมืองนอก แล้วติดสำเนียงและระบบเสียงแบบฝรั่งกลับมาจนชิน หรือเป็นเด็ก ลูกครึ่งไทย-ฝรั่ง ที่มีระบบวัฒนธรรมทางภาษาอีกระบบหนึ่ง (โดยเฉพาะเด็กลูกครึ่งจริงๆ จะดูได้รับการยอมรับมากกว่า ทั้งครึ่งไทย-ฝรั่ง หรือครึ่งไทย-จีน)

อัตลักษณ์ของวัยรุ่น แสดงออกผ่านระบบสัญญาณความ หมายทางสังคม ที่สามารถกำหนดแนวคิด และรูปธรรมการปฏิบัติ ทางสังคมได้อย่างชัดเจน

สัญญาณของนักบวช

สัญญาณของนักบวช แสดงออกผ่านทั้งทางภาษา กิริยาวาจา ที่ต้องสำรวม การแต่งกายด้วยชุดสีเหลือง แต่เป็นชุดสีเหลือง ภายใต้มผมและคิ้วที่ถูกปลงออกจนหมด ตลอดจน “พระวินัย” อื่นๆ อีกมากข้อ และภายใต้บริบทของความเป็นศาสนา เช่น วัด โบสถ์ วิหาร คัมภีร์ พระธาตุเจดีย์ ภาษาในบทสวด และคำให้ศีล

ให้พร เหล่านี้เป็นต้น

สัญญาณของนักบวช สร้างอำนาจภายในที่แตกต่างออกไป จากคนธรรมดาสามัญหรือ “ฆราวาส” ที่คนต้องให้ความเคารพ นบনอบ รวมทั้งการให้ “ทาน” ด้วยวัตถุปัจจัยต่างๆ เพื่อแลกกับ “บุญ” คือความสบายกายสบายใจ และความดีงามที่จะเกิดใน ภายภาคหน้า รวมถึงการผ่านด้านพิธีกรรมต่างๆ ที่ต้องอาศัยบุญ งามมีของนักบวชในการประกอบพิธีกรรมเหล่านั้น สัญญาณของ นักบวชจึงแสดงถึงอำนาจทางสังคมที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง

สัญญาณของภาษาอาชีพ

อำนาจของภาษา พบเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาผ่าน “ภาษาเฉพาะ” ของอาชีพต่างๆ ในสังคม ซึ่งก็คือ ภาษาถูกกำกับ การใช้ผ่าน “อำนาจของชนชั้น” ในสังคมนั่นเอง เพราะคำว่า “อาชีพ” นั้นไม่ได้ดำรงอยู่อย่างบริสุทธิ์หรืออย่างลอยๆ แต่มี อำนาจทั้งในเชิงสังคม และเชิงปัจเจกบุคคลแฝงอยู่ในอาชีพนั้นด้วย อย่างสมบูรณ์ ดังตัวอย่าง “ภาษาของอาชีพ” ต่างๆ ในสังคม ดังนี้

1. ภาษาของครู อาจารย์ หรือสารวัตรนักเรียน

ภาษาของครูอาจารย์โดยทั่วไป มักเป็นภาษาที่เกี่ยวข้องกับ ระเบียบวินัย หรือการห้ามฝ่าฝืนหรือขัดต่อระเบียบแบบแผน ที่ สถานศึกษาเหล่านั้นได้กำหนดขึ้น เราจะเห็นการใช้ถ้อยคำเหล่านี้ ปรากฏอยู่โดยทั่วไป ทั้งที่เป็นภาษาพูดและภาษาเขียน โดยเฉพาะ ภาษาเขียน ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการไม่ประสบความสำเร็จในเชิง จิตสำนึก หรือข้อตกลงที่ทำขึ้นด้วยวาจา หรือแม้จะเป็นกฎ ระเบียบที่ปรากฏอยู่ในเอกสารของทางราชการส่วนใดส่วนหนึ่ง แล้วก็ตาม ก็ยังไม่อาจสร้างข้อตกลงที่ทุกคนยินยอมพร้อมใจกันทำ อย่างเต็มใจได้ ดังนั้นจึงต้องย้ำ หรือแสดงอำนาจผ่านภาษาให้ ชัดเจนลงไปอีก จึงเห็นได้ชัดเจนว่า ภาษาเขียนโดยป้ายประกาศ ต่างๆ นั้น มีอำนาจในเชิงปฏิบัติทางสังคมอย่างได้ผลมากกว่า ทั้งๆ ที่โดยจิตสำนึกอย่างธรรมดาสามัญแล้ว ไม่ต้องติดป้ายบอกก็ได้ การฝ่าฝืนควรเป็นเรื่องใหญ่ที่น่าอับอายเสียหาย แต่ไม่ได้ผล ต้อง ใช้อำนาจของภาษาเขียนเป็นตัวกำหนด ตัวอย่างเช่นคำเหล่านี้

“สถานที่ราชการห้ามเข้าก่อนได้รับอนุญาต”

“ห้ามใส่รองเท้าเข้าห้องเรียน”

“หอพักผู้หญิงห้ามผู้ชายเข้าโดยเด็ดขาด”

“ห้ามเดินลัดสนาม”

“ห้ามจอดรถบริเวณนี้ ฝ่าฝืนจะถูกล็อกล้อ”

ในสถานที่ที่เป็น “สาธารณะ” ต่างๆ ทั้งในกรุงเทพฯ หรือ ต่างจังหวัด เราจะพบป้ายประกาศที่ดูแล้วน่ากลัว หรือน่าตกใจ เป็นอย่างมาก กับภาษาของอำนาจ เช่น

“พบนักเรียนนักศึกษาหนีเรียน แจ้ง 1579”

อำนาจของภาษาดังกล่าว แสดงนัยทางสังคมอย่างน้อย 3 ประเด็น ได้แก่

1) นักเรียนนักศึกษานั้น อยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของ ฝ่ายปกครองอย่างเด็ดขาด การเข้ามาเรียนหนังสือในสถานศึกษา จึงเป็นการเข้ามาใน “พื้นที่” ที่มีความเป็นพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง

กล่าวคือ เป็นพื้นที่ของอำนาจ ที่ฝ่ายหนึ่งมีอำนาจเหนืออีกฝ่ายหนึ่ง เป็นอำนาจทางการปกครองที่สามารถกำหนด บงการ หรือควบคุมให้ฝ่ายที่ถูกปกครองต้องปฏิบัติตามอย่างเด็ดขาด เพื่อผลประโยชน์บางประการที่ฝ่ายถูกปกครองจะได้รับตอบแทนในภายหลัง หากอยู่ในอำนาจควบคุมนั้นเป็นอย่างดี

2) อำนาจของ “พื้นที่พิเศษ” เช่นนี้ จึงกลายเป็นสภาพคล้ายสถานคุมขังนักศึกษา ให้อยู่ในสถานะของ “นักโทษ” ที่ต้องถูกควบคุมไม่ให้ออกไปนอกพื้นที่ควบคุมอย่างเด็ดขาด ศักดิ์ศรีของนักศึกษาในฐานะของมนุษย์ ก็ต้องถูกลดทอนลงไปด้วยอย่างน่าเศร้าใจยิ่ง

3) สะท้อนให้เห็นภาพที่ค่อนข้างลึกลับเหลวในวงการการศึกษาของไทย ให้ตกอยู่ในสภาพที่ต้องบังคับเชิงใจให้คนต้องเข้ามาอยู่ในระบบระเบียบ ภายใต้กฎเกณฑ์หยาบหยาบที่เคร่งครัด ไม่อาจสนองตอบต่อภาวะความโหยหาเสรีภาพทางความคิด หรืออิสระเสรีในการแสดงออกที่สร้างสรรค์ จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม การเรียนคือภาวะที่ไม่ปกติ ต้องทนทุกข์ทรมานจนต้อง “หนีเรียน” ออกจากพื้นที่ที่โหดร้ายเหล่านั้น ไปสู่พื้นที่ที่มีเสรีภาพมากกว่านั้น เพราะทนไม่ได้กับอำนาจที่ไม่อาจต่อรองได้ พื้นที่ภายนอกมีเสรีภาพที่จะคิด ที่จะทำ หรือวางตัวตนอย่างไรก็ได้ โดยปราศจากสายตาหรือกฎเกณฑ์ของอำนาจที่ดูเหมือนจะไม่ให้ความเป็นธรรมชาติ หรือคุณค่าของความสวยงามของชีวิตจริงๆ เหลืออยู่อีกต่อไป ในทางตรงกันข้ามถ้าการศึกษาเป็นการศึกษาเพื่อสร้างคุณค่าของชีวิตอย่างแท้จริง ย่อมเป็นการศึกษาที่มีเสรีภาพ มีพื้นที่ทางความคิดทางสังคม อย่างเพียงพอ ที่จะไม่ให้ผู้เรียนต้องรู้สึกทรมานจนทนไม่ได้ ต้องหนีออกไป การศึกษาจึงต้องสนุกสนาน มีชีวิตชีวา มี “ความหมาย” (Meaning) กับชีวิตของผู้เรียนอย่างแท้จริง การหนีเรียนของนักเรียนนักศึกษาจึงน่าจะสะท้อนความล้มเหลวของการจัดการศึกษาในระบบ และสภาพความเสื่อมถอยทางวัฒนธรรมของสังคมไทยในบางประการได้เป็นอย่างดี

2. ภาษาของหมอ

ขึ้นชื่อว่าหมอ (ผู้รู้ ผู้ชำนาญ - พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542) คนในสังคมจะให้ความหมายไปในทางที่สูงส่งเสมอ เพราะมีนัยของความเป็นผู้มีความรู้ ความชำนาญ เฉพาะทางอย่างเป็นพิเศษ คำว่า “หัวหมอ” จึงกลายเป็นสำนวนที่มีความหมายโดยนัยว่าเป็นคนอวดรู้ (แบบหมอๆ) แม้แต่คำว่า หมอนวด ความหมายดั้งเดิมคือ “หมอบีบ” (หรือ “แม่ช่าง” ในภาษาล้านนา) คือบุคคลพิเศษที่มีความรู้สูงกว่าคนอื่นในชุมชน สามารถจับเส้นเอ็นแก้ปัญหาคือได้สารพัดโรค ตั้งแต่เจ็บหัว เจ็บเอว ทำคลอด ไปจนถึงกระดูกเคลื่อน กระดูกทับเส้นประสาท (ตามภาษาของแพทย์-หมอมานปัจจุบัน) หรือ “หมอเมือง” (หมอฟันบ้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของภาคเหนือ) ที่มีความสามารถรักษาโรคได้ครอบคลุม ทั้งแบบสมุนไพร และการ เป่าเซ็ด แหก (เซ็ดด้วยใบไม้ เขี้ยวเสือ เขี้ยวหมูตัน พร้อมลงคาถาอาคม) ไปจนถึงการทำนายทายทัก ทั้งแบบพื้นบ้านดั้งเดิม เช่น การทายทักจาก “ผีอำหม้อหนึ่ง” การเสี่ยงทายจากการ

“แกว่งข้าว” หรือการเสี่ยงทายจากน้ำมันงา (หมอทอใหญ่ แม่ฮ่องสอน) รวมไปถึงการดูดวง ดูโชคชะตาราศี ดูลายมือ แบบหมอดูลายมือปัจจุบันทั่วไป

แพทย์ หมอดู หรือหมอฟันบ้านอื่นๆ มีสถานะที่ทั้งคล้ายกันและแตกต่างกัน ความคล้ายกันก็คือความเป็น “ผู้รู้” ที่มีมากเป็นพิเศษกว่าคนอื่น แต่ความต่างกันก็คือสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา ที่มีพื้นที่ของความเป็นเหตุเป็นผล ความเป็นสมัยใหม่ที่เห็นได้ จับต้องได้ (แบบวิทยาศาสตร์) คือพื้นที่ของอำนาจใหม่ ที่เข้ามาแทนที่อำนาจเก่า ผ่านปฏิบัติการที่ “เป็นจริง” มากกว่า มีการรับรองจากอำนาจรัฐอย่างเป็นทางการ หรือมี “ความเป็นทางการ” มากกว่า แพทย์หรือหมอมานปัจจุบัน จึงมีสถานภาพที่เป็นพิเศษกว่าหมออื่นๆ

แพทย์ หรือหมอ คือสถานภาพของอำนาจชนิดหนึ่งในสังคม ที่มีอำนาจเหนือ “คนไข้” ที่อยู่ในฐานะของ “คนอื่น” เสมอ นอกจากคนในครอบครัวของตัวเอง หมอจะรักษา “ระยะห่าง” ไว้เสมอ ระหว่างตนเองกับคนไข้ ด้วยภาษาเฉพาะ หรือภาษาที่เป็น “ทางการ” เช่น การใช้คำเรียกขาน (Address terms) ซึ่งธรรมดาทั่วไปในสังคมของไทยที่มาจากพื้นฐานของเครือญาติในสังคมกสิกรรมแบบโบราณ ที่มักใช้คำเรียกขาน เพื่อเรียกนามของผู้อื่น ด้วยคำเรียกเครือญาติ ตามนัยของความเคารพนับถือเสมือนเป็นญาติกัน เช่น พี่ ป้า น้า อา ลุง เป็นต้น แต่ในกรณีของหมอ แพทย์ ต้องรักษาระยะห่างระหว่างตนเองกับคนไข้ เพื่อไม่ให้เกิดเป็นความเท่าเทียมกันมากเกินไป หรือก็กีดกันให้ออกจากความเป็นญาติกันทางความรู้สึก เพราะอาจไม่สะดวกในการเรียกเก็บเงินค่ารักษา ซึ่งบางครั้งเป็นชาวบ้านธรรมดา ที่มีความลำบากในเรื่องค่าใช้จ่ายเหล่านี้ แต่ระยะห่างจะช่วยลดหรือลดทอนความรู้สึกนี้ออกไปได้ และอีกด้านหนึ่ง หมอต้องการรักษาความเป็น “สถาบัน” อันศักดิ์สิทธิ์ ที่ถ้าชีวิตของคนไข้เหล่านั้นไว้ไม่ได้ หมอจึงต้องพยายามรักษาสถานะที่พิเศษ เช่น ความน่านับถือ นำเคารพยำเกรง บุคลิกโดยทั่วไปหมอจะวางหน้าเฉยมากกว่าจะยิ้มหรือเล่นหัวโดยไม่จำเป็น รวมทั้งการแต่งกาย หรือการวางตัวที่ต้องเข้มงวดมากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชนเหล่านั้นเมื่อเปรียบเทียบกับกัน เช่น ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตำรวจ ทหาร หรือแม้แต่ นายอำเภอก็ตาม

หมอจะใช้ภาษาเฉพาะ หรือศัพท์เทคนิค (Technical Terms) ในการติดต่อพูดคุยในหมู่เพื่อนหมอด้วยกัน หรือบางครั้งที่อยู่ต่อหน้าคนไข้ อันแสดงให้เห็นถึงอำนาจของภาษา และอำนาจของผู้ผลิตภาษาว่า ไม่อาจใช้ภาษาอื่นใดแทนได้อย่างชัดเจน หรือจะแจ้งแบบสัมบูรณ์ (Absolutely) ในความหมาย จึงต้องใช้ภาษาเดิมแบบคำทับศัพท์เท่านั้น จึงจะได้ความหมายที่ตรงแท้และสมบูรณ์ เข้าใจได้ง่ายกว่า ใช้ได้สะดวกกว่าศัพท์บัญญัติในภาษาอื่นที่ยืมคำเหล่านั้นไปใช้ ภาษาเฉพาะจึงมีอำนาจโดยนัยว่า ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางที่มีความรู้เป็นพิเศษเท่านั้นจึงจะเข้าใจความหมายได้ โดยนัยนี้จึงเท่ากับว่าผู้มีความรู้คือผู้กุมอำนาจไว้เหนือ อำนาจในการให้คำอธิบาย อำนาจในการให้การรักษา หรือถึงกับเป็นอำนาจในการกำหนดชะตาชีวิตของ “คนอื่น” ที่เป็นคนไข้นั่นเองว่าจะอยู่หรือตายได้

3. ภาษาหมอดู

หมอดู หรือ “หมอเมื่อ” ในภาษาล้านนา มีสถานภาพที่พิเศษออกไปจาก “หมอ” อื่นๆ ที่ไม่ใช่แพทย์แผนปัจจุบัน เนื่องจากหมอดู มีภาพของความ “ก้ำกึ่ง” ระหว่างจริง กับไม่จริง หรือความกำกวมระหว่าง “เทพ” กับคนธรรมดาสามัญ ในฐานะที่สามารถติดต่อกับเทพ หรือภูตผีวิญญาณในภพอื่นได้ด้วย (ในกรณีของการเข้าทรง) คำเรียกขานที่ใช้เรียกหมอดู จึงมักมีคำว่าพ่อ แม่หรือ เจ้า นำหน้าด้วย เช่นคำว่า พ่อหมอ แม่หมอ เจ้าหน่อแก้ว เจ้าพ่อศรีเทพ เจ้าแม่ศรีนวล เป็นต้น

ภาษาของหมอดูแสดงอำนาจผ่านจิตวิทยาความเชื่อ ซึ่งหากเป็นหมอดูตัวจริง ก็มักเป็นผู้มีคุณธรรมช่วยเหลือผู้อื่นที่ได้รับเดือดร้อนทุกข์ทรมาน ซึ่งก็มักใช้ได้ผลกับคนที่ประสบปัญหาหรืออยู่ในสภาวะลุ่มหลงทางจิตใจ จึงต้องการขวัญและกำลังใจ หมอดูจึงทำหน้าที่เป็นหมอที่รักษาเยียวยาจิตใจของผู้ป่วยทางใจเหล่านั้น โดยการใช้อำนาจของภาษา เพื่อปลอบประโลมขวัญ หรือเรียกขวัญกำลังใจให้กลับคืนมา คำปลอบประโลมส่วนใหญ่ของหมอดูจึงมักเป็นไปในทางบวก หรือในทางที่ดีเสมอ เช่นบอกว่า เมื่อผ่านพ้นระยะนี้ไปแล้วก็จะมีโชคใหญ่ ขอให้อดทนเอาไว้ หรือขอให้แก้ไขเพียงทำบุญ ปลอยนกปล่อยปลา รดน้ำมนต์ หรือทานสังฆทาน ก็จะพ้นเคราะห์กรรมไปได้ การแก้ไขเหล่านี้ทำได้ง่ายไม่ต้องสิ้นเปลืองเงินทองอะไรมาก ภาษาของหมอดูกับอำนาจของพิธีกรรมจึงมักอยู่ด้วยกันเสมอ

อย่างไรก็ตาม สถานภาพและภาษาของหมอดู ก็ยังมีความแตกต่างกับแพทย์แผนปัจจุบัน กล่าวคือ หมอดูมีความเป็นคนที่พื้นบ้าน หรือชนชั้นเดียวกันมากกว่าในความรู้สึกรักของชาวบ้านทั่วไป แต่หมอดู ก็ยังต้องรักษาระยะห่าง เอาไว้เช่นกัน เช่น การวางตัว วางหน้าเฉย คำพูดที่จริงจัง เพราะระยะห่างเหล่านี้ จะช่วยให้สถานภาพของหมอดูไม่มีความเป็นธรรมดามากเกินไป อันจะเกี่ยวพันไปถึงความน่าเชื่อถือและอัตราค่าดูหมอ ซึ่งก็นับเป็นรายได้ทางเศรษฐกิจหรือช่องทางของการหาเลี้ยงชีพอย่างหนึ่ง อย่างเป็นปกติของคนในอาชีพทั่วไป

ภาษาของหมอดูจึงแฝงไว้ด้วยอำนาจ แต่จะแสดงอำนาจได้ก็แต่ใน “พื้นที่” ที่เป็นพิเศษด้วยเท่านั้น คือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นอยู่ในห้องพระ หรือต่อหน้ารูปปั้นของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย พร้อมกับ “พิธีกรรม” อื่นๆ ที่เคลื่อนไหวปรากฏตัวออกมาพร้อมๆ กันไปด้วย หมอดูรุ่นเก่าๆ จะใช้ชุดของภาษาที่ค่อนข้างเป็นแบบแผนซ้ำๆ ทั้งในทางบวก หรือทางลบ เช่น

“ความรักกำลังจะมา”

“เก็บเงินไม่ค่อยอยู่”

“ทำบุญคนไม่ขึ้น”

“กำลังมีเคราะห์ พระศุกร์เข้า พระเสาร์แทรกฯ...การงานกำลังมีปัญหา”

“จะมีผู้ใหญ่คอยช่วยเหลือ”

“ปีหน้าอายุเลยเลข 3 หรือเลข 4 ไปจะดีมาก”

เหล่านี้ เป็นต้น

แต่หมอดูรุ่นใหม่ จะประดิษฐ์คำใหม่ๆ ขึ้นมาใช้ ให้ดูมีความ

เป็นวิทยาศาสตร์หรือมีภาษาที่ร่วมสมัยกับคนยุคปัจจุบันมากขึ้น แต่ก็อยู่ไม่พ้นกรอบประเด็นเดิมๆ เช่น ภาษาหมอดูคอมพิวเตอร์

“การงาน มีแนวโน้มว่าจะมีความก้าวหน้าในการงาน โดยเฉพาะงานบริการ งานบริหาร งานเกี่ยวกับสุขภาพ หรืองานเกี่ยวกับสตรีและการลงทุน หากได้ทำงานร่วมกับสตรีลักษณะชาวทวมก็จะก้าวหน้า

การเงิน จะมีโชคเข้ามา โดยเฉพาะในเรื่องของการเสี่ยง แต่กระนั้นไม่ควรที่จะจ่ายเงินไปตามอารมณ์ของตน

ความรัก จะมีโอกาสลงความสำเร็จในเรื่องของความรัก คนโสดจะพบคนที่ถูกใจ สำหรับคนที่แต่งงานแล้ว คู่ครองจะนำความสำเร็จมาให้

อื่นๆ การทำงานใดๆ ในการดำเนินกิจการใดๆ ขอให้ใช้ความใจเย็น และรอบคอบเป็นหลัก”

พื้นที่ และบทบาทอำนาจทางภาษาของหมอดู

ภาษาหมอดูส่วนใหญ่ เป็นภาษาของการปลอบประโลมให้กำลังใจ บนฐานของเหตุและผลแบบวิทยาศาสตร์ เพราะผู้รับสารของหมอดูในระบบออนไลน์คอมพิวเตอร์ทางอินเทอร์เน็ตย่อมเป็นคนชั้นกลางของสังคมขึ้นไป การใช้คำในภาษาของหมอดูจึงประกอบด้วย “ภาษาร่วม” ของชนชั้นกลาง เช่น คำว่า “งานบริการ” “งานบริหาร” “การลงทุน” ที่เหลือก็เป็นภาษาที่ผสมกลมกลืนระหว่างชนชั้นกลางกับชนชั้นล่าง ที่มีความเชื่อในเรื่องเหล่านี้

ภาวะจิตใจของชนชั้นกลางในสังคมเมือง คือภาวะที่สับสน วุ่นวายท่ามกลางสังคมที่มีความซับซ้อนมากกว่า มีความเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสูงกว่าคนในชนบท แม้จะมีเงินทองมากหาเงินได้คล่องตัวกว่า แต่ความซับซ้อนของสังคมแบบเมืองทำให้คนไม่อาจมีหลักประกันความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินมากนัก ดังนั้นจึงต้องการขวัญและกำลังใจในเชิงอำนาจทางความคิด เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาที่เป็นจริง หรืออย่างน้อยก็เป็นการสร้างอำนาจต่อรองภพในจิตใจของตนเอง ว่าการยอมแพ้นั้นยอมไม่ใช่หนทางที่ถูกต้อง ต้องลุกขึ้นมาต่อสู้หรือแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ภายใต “ดวง” หรือ “พรหมลิขิต” ที่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ เหล่านี้ย่อมดีกว่าการอยู่เฉยๆ แบบตั้งรับ ซึ่งดูจะมีดমন หดหู่ และไร้ทางออกมากกว่าหมอดูจึงเข้ามาใน “พื้นที่” ที่เป็นช่องว่างนั้นอย่างลงตัวพอดี

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) เคยกล่าวถึงสภาวะของชนชั้นกลางในสังคมไทยว่า เป็นผู้ที่มีชีวิตอยู่ในเขตเมือง อยู่ในธุรกิจที่เสี่ยงกับนโยบายและการปฏิบัติของรัฐ แต่ก็ไม่ใช่พอจะเข้าไปกำหนดนโยบายหรือมีอิทธิพลต่อแนวทางปฏิบัติของรัฐได้ ได้รับการศึกษาแผนใหม่ในสถาบัน การศึกษาในแบบหรือนอกแบบ เข้าถึงข่าวสารข้อมูลพอสมควร และมีฐานะเศรษฐกิจเมื่อเทียบกับประชากรทั่วไปของสังคมไทยแล้ว ก็ต้องจัดว่าค่อนข้างดีหรือดีมาก ในแง่พิธีกรรมของชาวเมืองนั้น นิธิกล่าวว่าไม่เคยพบว่ามีชาวนาในชนบทได้นับถือลัทธิพิธีแบบคนในสังคมเมืองทำกัน เช่นลัทธิพิธีการบูชาเสด็จพ่อ ร.5 ด้วยเหตุที่ผู้นับถือลัทธิพิธีนี้ ใช้ชีวิตใน

เขตเมือง ประกอบอาชีพในทางธุรกิจหรืออาชีพอิสระ มีความเสี่ยงกับอำนาจของรัฐ จึงต้องการสิ่งเหล่านี้มาทดแทนความรู้สึกที่ดูเสมือนว่าได้เข้าไปใกล้ชิดกับอำนาจเหล่านั้นโดยทางอ้อม ทำให้เขารู้สึกมั่นคงทางจิตใจมากขึ้น

4. ภาษานักการเมือง – ภาษาของการแก้ตัว

นักการเมืองไทย มักมีภาพของความตลบลตะแลง ซ้ำฉ้อหวังผลประโยชน์ส่วนตนและพวกพ้อง ทั้งนี้เพราะกล่าวให้ถึงที่สุดการเมืองก็คือการเข้าสู่อำนาจที่ยืนอยู่บนผลประโยชน์ที่ทับซ้อนลงไปบนผลประโยชน์ของส่วนรวมที่นักการเมืองมักอ้างถึงเสมอ นักการเมืองจึงทุ่มเททุกอย่างเพื่อการต่อสู้เอาชนะ พฤติกรรมของนักการเมืองไทยแสดงออกผ่านภาษาและการกระทำอื่นๆ ที่มักแสดงถึงความไม่จริงใจกับชาวบ้าน โดยการปกปิด ซ่อนเร้น และเล่นคำ เพื่อให้เกิดเป็นความคลุมเครือ ไว้สำหรับทางหนีทีไล่ โดยที่ไม่มีหลักฐานหรือช่องทางในกระบวนการยุติธรรมที่จะสามารถชี้ความผิดได้

ตัวอย่างภาษาที่นักการเมืองมักใช้ ดังนี้

“ต้องแสดงหลักฐาน” หมายถึง ไม่มีหลักฐานเอาผิดได้ หรือที่เรียกกันว่าโกงอย่างถูกกฎหมาย

“ยังไม่ได้รับรายงาน” หมายถึง ยังไม่อยากพูด หรือไม่ตอบคำถามที่ถาม อยากรู้ต้องไปหาแหล่งข่าวอื่น

“ไม่ได้หมายถึงอย่างนั้น” หมายถึง การปฏิเสธความรับผิดชอบ หรือแก้ตัวในคำพูดที่ผิดไป

“ฮิดเดน อาเจนด้า” (Hidden Agenda) หมายถึงวาระซ่อนเร้น หรือหลังฉากของสิ่งที่ทำอยู่

นอกจากนี้ยังมีสำนวนคำอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเมือง และการเลือกตั้ง ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากสื่อมวลชนนำมาใช้ในรายงานข่าว หรือเขียนบทความวิจารณ์ทางการเมือง ดังนี้

ใบเหลือง/ใบแดง หมายถึง การที่คณะกรรมการการเลือกตั้งลงโทษผู้สมัคร สส.หรือ สว. ที่ทำผิดกฎหมายเลือกตั้งจนถึงขั้นไม่มีสิทธิได้รับการเลือกตั้งอีก หรือตัดสิทธิ์ทางการเมืองอื่นๆ

เวียนเทียน หมายถึง การใช้บัตรประชาชนใบเดียวเวียนกันใช้ทั้งหมู่บ้าน

ไฟไฟ หมายถึง การใส่บัตรผิดลงในกล่องใส่บัตรเลือกตั้ง

บัตรผี หมายถึง การใช้บัตรประชาชนคนอื่นมาลงคะแนน

ดูด หมายถึง การดึง ส.ส. จากพรรคหนึ่งให้มาอยู่อีกพรรคหนึ่งโดยการใช้เงินซื้อ

ล้วงลูก หมายถึง การเข้าไปก้าวก่ายงานของผู้อื่น

เกาเหลา หมายถึง คนที่ไม่กินเส้นกัน หรือเป็นความขัดแย้งระหว่างนักการเมือง เช่น รัฐมนตรีด้วยกัน เป็นต้น

ดับเบิลสแตนด์การ์ด หมายถึง การใช้มาตรฐานทางการเมืองที่แตกต่างกันในการพิจารณาความผิดหรือการลงโทษ อันเป็นการกลั่นแกล้งกันทางการเมือง

ไขก๊อก หมายถึง การลาออกจากตำแหน่งสำคัญทางการเมือง

เกียร์ว่าง หมายถึง ความเฉื่อยชาในการทำงาน ที่อาจถึงขั้น

อยู่เฉยๆ ไม่ทำงาน

ภาษาของนักการเมือง มีอิทธิพลต่อสังคมในวงกว้างเป็นอย่างสูง เนื่องจากการเมืองคือระบบของอำนาจโดยตรง ที่มีผลประโยชน์ส่วนตัวทับซ้อนอยู่บนผลประโยชน์ของสังคม การเข้าสู่การเมือง ก็คือการเข้าสู่อำนาจที่นักการเมืองแข่งขันกันอย่างเอาเป็นเอาตาย การประดิษฐ์ถ้อยคำภาษา จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการที่จะเอาชนะหรือกดทับบทบาทของฝ่ายตรงข้ามให้เสื่อมถอยลง และเป็นการสร้างอำนาจทางสังคมเพื่อกดดัน หรือเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางการเมืองของอีกฝ่ายหนึ่งให้ขาดความชอบธรรมลงไป อำนาจของภาษาการเมืองจึงมีบทบาทในเชิงของการเป็นกลไกที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการผลิตความจริงในสังคม นั่นคือการทำสงครามเพื่อความจริงหรือสงครามเกี่ยวกับความจริง ซึ่งก็คือชุดของกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดว่าอะไรจริงหรือเท็จ เป็นกฎเกณฑ์ที่แยกจริงกับเท็จออกจากกัน ไม่ใช่เป็นการต่อสู้เพื่อความจริง แต่เป็นการต่อสู้เกี่ยวกับสถานภาพของความจริง (the status of truth) บทบาททางเศรษฐกิจและฐานะทางการเมืองของความจริง¹

5. คำเรียกขานและคำผรุสวาท : อำนาจของภาษาและความหมายในบริบททางสังคม

คำเรียกขาน หมายถึง คำหรือวลี ที่ผู้พูดใช้เรียกผู้ฟังก่อนที่ตนจะพูดเรื่องต่างๆ ด้วย เป็นคำที่แสดงระดับทางสังคมของผู้ฟังตามที่ผู้พูดมองเมื่อเปรียบเทียบกับตนเอง

การใช้ภาษาในสังคมของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยทางบริบทของสังคม เรียกกันในทางภาษาศาสตร์สังคมว่าเป็น **“ภาษาสังคม”** (Social dialect) ซึ่งหมายถึงภาษาที่ใช้แตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง ๆ ทางสังคม เช่น ยุค วัย เพศ ฐานะทางสังคม ความเคารพนับถือ ความสนิทสนม รวมถึงความเชื่อ ค่านิยม และโดยเฉพาะปัจจัยด้านการแปลความหมายเชิงคุณค่าบนฐานระเบียบวิธีคิด วิธีปฏิบัติอื่นๆ ที่สังคมนั้นๆ เป็นคนกำหนด ซึ่งจะทำให้พลังของภาษาแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขปัจจัยทางสังคมเหล่านั้น²

คำเรียกขานมีหลายประเภท เช่น

คำเรียกญาติ สะท้อนลักษณะสังคมแบบเครือญาติ ซึ่งพบได้ในสังคมกสิกรรมแบบโบราณ ที่ต้องอาศัยพลังการผลิตจากแรงงานคน จึงต้องอาศัยการระดมแรงงานจากพลังรวมหมู่ของกลุ่มเครือญาติหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียงมาช่วยกันทำ ในสังคมไทย โดยเฉพาะสังคมชนบท การใช้คำเรียกญาติกับคนที่ไม่ใช่ญาติ ให้ความรู้สึกที่อบอุ่น เป็นกันเอง เป็นมิตรและมีความหมายในเชิงการเคารพนบอบ มากกว่าความหมายในเชิงอำนาจอื่นๆ

ในสังคมไทย เด็กหรือผู้ที่มีอายุน้อยกว่า จะเรียกคนที่มียาวมากกว่าด้วยคำเรียกญาติ ซึ่งถือเป็นเสมือนญาติ เช่น คำว่า พี่ “อ้าย” (พี่ชาย-ภาษาถิ่นล้านนา) “พี่เอื้อย” (พี่สาว-ภาษาถิ่นล้านนา) แถบแพร์ น่าน นิยมออกเสียง “เอื้อย” เป็น “เอ้ย”) ป้า น้ำ อา

¹ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2551. ภาษากับการเมือง/ความเป็นการเมือง, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ท่าพระจันทร์

²รังสรรค์ จันต๊ะ, 2535. การศึกษาคำเรียกขานในภาษาถิ่นเชียงใหม่ตามแนวภาษาศาสตร์เชิงสังคม, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาและวรรณกรรมล้านนา, เชียงใหม่, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย และเรียกคนที่อายุน้อยกว่าว่า น้อง ลูก หลาน และ“อีหน้อย-โอหน้อย” หรือ “อีหล้า-โอหล้า” สำหรับภาคเหนือ “หาน้อย” สำหรับภาคอีสาน และ “ไข่น้อย” สำหรับภาคใต้ ในความหมายที่แฝงความน่ารักน่าเอ็นดูเอาไว้ด้วย

อำนาจของภาษาในคำเรียกญาติ

คำเรียกญาติบางคำในสังคมภาคเหนือ ที่ยืมคำจากภาคกลางมาใช้ จะถูกถือว่าเป็นคำเรียกในเชิงดูถูก หรือขาดความนับถือ เช่น คำว่า “ย่า” หรือ “ปู่” ถ้าใช้นำหน้านาม เช่น “ปู่ลา” “ย่าปิ่น” สำหรับคนที่ไม่ใช่ญาติกันจริงๆ จะถือว่าไม่ใช่คำที่สุภาพ ซึ่งถ้าใช้คำว่า พ่อ หรือ ลุง ป้า แทน จะถือว่าสุภาพมากกว่า

คำเรียกตำแหน่งฐานะและอาชีพ แสดงนัยความหมายในเชิงให้เกียรติ ยกย่อง หรือแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคมที่รักษาระยะห่างออกไปมากกว่าคำเรียกญาติ รวมทั้งแสดงนัยของการให้ความเคารพนับถือ ความเกรงใจ หรือการยอมรับต่ออำนาจใดอำนาจหนึ่งทั้งอำนาจการปกครอง อำนาจทางเศรษฐกิจ หรืออำนาจทางจิตใจ เช่น ผู้ใหญ่ “พ่อหลวง” (ผู้ใหญ่บ้าน-ภาษาถิ่นล้านนา) “พ่อเลี้ยง” (หมอยาพื้นบ้าน/คนรวย - ภาษาถิ่นล้านนา) จำ ผู้หมวด ผู้อำนวยการ ท่านสารวัตร ท่านนายอำเภอ พ่อหมอ อาจารย์ ช่าง หรือ “สลา” (ภาษาถิ่นล้านนา ภาคเหนือ) เป็นต้น

อำนาจของคำเรียกตำแหน่งฐานะและอาชีพ ในสังคมที่มีตำแหน่งฐานะและอาชีพเป็นตัวกำหนดระดับชั้นทางสังคม หากเรียกผิด หรือไม่เรียกด้วยคำเรียกตำแหน่งฐานะหรืออาชีพ จะเกิดเป็นปัญหาและความขัดแย้งขึ้นทันที เช่น ชาวบ้านจะไม่สามารถเรียกนายอำเภอ นายทหาร หรือนายตำรวจด้วยคำสุภาพว่า “คุณ” ได้ จะถือว่าเป็นคำที่ไม่สุภาพทันที หรือแม้แต่ครูบาอาจารย์ ถ้าไม่สนิทสนมกันก็ต้องเรียกด้วยคำเรียกอาชีพ จะเรียกด้วยคำเรียกญาติแบบธรรมดาไม่ได้ จะถือว่าไม่สุภาพ

บทสรุป

ภาษา คือตัวของ “สัญญะ” อันเป็นระบบภาษาชนิดหนึ่ง ที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือของอำนาจ ภาษาจะแสดงอำนาจได้ ก็ต่อเมื่อสามารถสื่อความหมายจากผู้ส่งไปยังผู้รับได้อย่างตรงกันเหมือนเครื่องรับส่งวิทยุที่มีคลื่นความถี่ตรงกัน อำนาจของภาษา จึงหมายถึงอำนาจของความหมายที่ผู้ส่งกับผู้รับสามารถเข้าใจความหมายได้ตรงกัน

ความหมายทางภาษา จึงเป็นความหมายที่มีพื้นฐานมาจากคติ ค่านิยม ความเชื่อ ระบบอุดมการณ์ทางสังคม รวมถึงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอื่นๆ ความหมายทางภาษาอาจจำแนกได้เป็น 2 ด้าน ได้แก่ ความหมายตามรูปศัพท์ และความหมายทางสังคม เช่น การใช้คำเรียกญาติในหมู่คนไทยที่สนิทสนมกันว่า พ่อ แม่ พี่ น้อง ฯลฯ แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของสังคมแบบเครือญาติ (Consanguine Society) ที่อยู่บนพื้นฐานการเคารพนับถือกันเสมือนญาติและการลำดับอาวุโส เช่นคนที่มีอายุมากกว่า จะไม่เรียกคนที่อายุน้อยกว่าว่า พี่ ยกเว้นกรณีไม่ทราบอายุและเป็นการให้เกียรติกันแก่คนที่ไม่สนิทสนมด้วย หรือเรียกแทนเด็ก

ในกรณีที่ภาษาไม่สามารถสื่อความหมายทางสังคมได้ ภาษาก็ไม่อาจแสดงอำนาจได้ กรณีตัวอย่างเช่น การใช้คำเรียกญาติในภาษาจีนของคนไทย ที่ใช้เรียกคนเชื้อชาติจีน คนที่มีอาวุโสกว่าอาจเรียกคนที่อายุน้อยกว่าว่า “อาโก” หรือ “อาเฮีย” ที่มีความหมายว่า “พี่” ได้ โดยไม่มีความรู้สึกที่ผู้ใหญ่ไม่ควรเรียกเด็กว่า “พี่” ทั้งนี้เพราะภาษาจีน ไม่อาจแสดงความหมายต่อความรู้สึกของผู้ใช้ได้ เพราะอยู่กันต่างวัฒนธรรม และรูปภาษานั้น ไม่อาจแสดงความหมายในเชิงสังคมได้นั่นเอง

เราสามารถจะจาะระในเรื่องราวในสังคมแบบบริโภคนิยมของไทยเราได้อย่างมากมาย เกี่ยวกับโครงสร้างทางไวยากรณ์เชิงสังคม ในกระบวนการสื่อสาร ที่แสดงนัยความหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพและทรงอิทธิพลได้มากกว่าวัจนภาษาอย่างมากมายนัก

ประเด็นสำคัญก็คือ เราจะฝากำแพงความหมายเหล่านี้ไปได้อย่างไร โดยไม่ให้มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิด และความเป็น “รสนิยมทางสังคม” ของเราที่ไม่ให้มี “ความยินดียรับร้าย” กับมันให้มากนัก กล่าวคือ

1) ไม่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลครอบงำของมัน

2) ไม่หลงยินดีหรือเศร้าโศกเมื่อไม่ได้ ไม่มี ไม่เป็นไปตามที่มันมากำหนดหรืออยู่เหนือความคิดและจิตใจของเรา อันตรงกับที่ภาษาของพุทธศาสนาเรียกว่า “อุเบกขา” ที่มีความหมายว่า “สาร” หรือ “สัญญะ” เหล่านี้ไม่อาจส่งผลใดๆ กับจิตที่รู้แล้วของเราได้

